

EURÓPA LEGNYUGATIBB ORSZÁGA

A VILÁGHÁBORÚ LEGÜJABB FORDULATA a figyelmet ismét erősebben az európai szárazföld nyugati része, a Pyrenéi félsziget felé fordította. Az angol—amerikai partraszállás Északafrikában felvetette azt a problémát, vajjon nem terjed-e ki a hadjárat a spanyol-marokkói területekre, a Baleári-szigetekre, sőt magára a spanyol anyaországra is. Spekulatív nem lehet eldönteni, vajjon sor kerülhet-e erre, de ha feltesszük bekövetkezését, természetesen anélkül, hogy egy percig is állítanók — bár a közvetlenül érdekelt államok felelős vezetőinek nyilván kötelességük, hogy ezzel az eshetőséggel is számoljanak — akkor a helyzet Portugália számára is fenyegetővé válhatik, amennyiben adott esetben Portugália legrégebb szövetségesei, az angolok, azzal a követeléssel léphetnek fel a lisszaboni kormánnyal szemben, engedélyezze az angol, esetleg amerikai csapatok partraszállását mind az Azóri-szigeteken, mind pedig az anyaország egész partvidékén. Ez a veszély közlő távolságról 1940 nyara óta többé-kevésbé fenyegeti Portugáliát és azt a rendkívüli képességekkel megáldott, kiváló férfiút, aki most az ország kormányzatának élén áll, mind nehezebb problémák elé állítja. Választania kell a demokrata-liberális szövetséges és a saját, legalább elméletben a totalitárius államok felé hajló ideológiája között, esetleg engednie a nyomásnak, anélkül, hogy országának ma már igen magasan álló tekintélyét kockára tegye.

Antonio de Oliveira Salazarnak, aki nemcsak megalapította, de egészen hihetetlen sikerre vitte a »szellem diktaturáját«, eddig megadatott az, hogy kiegyensúlyozza az elvi ellentéteket. Sikerült neki ez elsősorban a spanyol polgárháború idején, amikor egyenesvonalú és világos antibolsevista politikájával Franco Spanyolország mellé állott és ezzel helyreállította az ibériai félszigetnek évszázadok óta megzavart egységét; a spanyol—portugál együttműködés azonban az egész polgárháború alatt nem okozott kritikussá váló feszültséget a portugál—angol viszonyban: a vörösöket, ha nem is hivatalosan, de tényleg támogató Angliának nem volt módjában Portugália ellen fellépni. Salazar politikájának határozottsága, bátorsága és nemzetközi jogilag hibátlan konstrukciója nem nyújtott semmiféle támadófelületet.

A művelt világ érdeklődése azonban már előbb a Salazar-féle kísérlet, az általa újjászervezett és emelkedő jólétet mutató Portugália felé fordult; a külpolitikai siker, amelyet a hároméves spanyol válság és utána a mindjobban terjedő második világháború alatt eddig aratott, már csak következménye volt annak, amit a coimbrai egyetem volt professzora az állam pénzügyeinek maradéktalan rendbehozása, a portugál diktatórikus alkotmány megalkotása és a portugál nép szellemi regenerációja terén már a megelőző nyolc év alatt elért, amit a politikai irodalom, nemcsak a hírlap-irodalom, túlzás nélkül a »Salazar-féle csoda« címen könyvelt el.

OLIVEIRA SALAZAR SZEMÉLYISÉGÉNEK és alkotásának tanulmányozása közben engem elsősorban a fenomenológiai probléma érdekelt. Azt hiszem, ez ma egyre jobban foglalkoztat minden gondolkodó embert, aki a kor eseményeit analizálja és azután igyekszik analizise eredményét szintézisben összefoglalni. Hiszen bizvást állíthatjuk, hogy alig volt korszak az emberiség történetében, amely annyira gazdag lett volna nagy egyéniségekben, akik rányomták bélyegüket korukra, mint éppen ez az utolsó húsz esztendő. Pedig, meglepő paradoxonként, ezt a kort, különösen az elmúlt tíz évet, általában úgy ítélik meg, mintha a benne fejlődő erők gátat akarnának vetni az egyéniség szabad szárnyalásának. És ime, azt mondhatnók, az ellenkezője igaz: az individualizmus hanyatlása együttjárt olyan tömegformáló, az emberiség, de legalábbis saját népük elé új célokat kitűző nagy férfiak működésével, akiket éppen az egyéniség legteljesebb kivirágzásának, a domináló egyéni akarat győzelmének tekinthetünk. Annak a számára, aki komolyabb elmélyüléssel foglalkozik az ember élete tartalmának és céljának a problémájával, ha nem is filozófus, vagy individuál-pszichológus, alig akadhat vonzóbb téma, mint az embernek, a bizonyos szempontból kivételes egyéniségnek hatása környezetére, embertársaira és az eseményekre. Mint ahogy mindig bűvöletbe ejt a nagy karmester szinte transzcendentális hatásának szemünk előtt lejátszódó csodája, úgy érdekel és vonz engem az, ami mai tudásunkkal megoldhatatlan probléma, hogyan uralkodik az a bizonyos isteni szikra egy, a miénkhez hasonlóknak látszó fizikum gyarló eszközei útján emberek millióin és tízmillióin, az életnek és az állami berendezéseknek bonyolult és kiszámíthatatlan problémái felett.

Megjelenésük időrendi sorrendjében Musztafa Kemál, Mussolini, Pilsudski, Hitler, Salazar azok a nagy egyéniségek, akiknek neve és történelmi szereplése a mögöttünk és előttünk lévő kornak jellegét — bármi volt, vagy lesz is sorsa alkotásaiknak, művüknek vagy eredménye cselekedeteiknek — minden időkbén meg fogja adni. Szereplésük szempontjából teljesen közömbös, vajjon őket kifürkészhetetlen természeti erők azért dobták-e a felszínre, mert a történelmi kor alakításához szükség volt rájuk, vagy valóban olyan öntudatos cselekvők-e, akik koruk eseményeit elhatárolólag és ellenmondást nem tűrően befolyásolják. Mert hiszen ez a probléma, amelyet Tolsztoj a »Háború és béke« zárófejezeteiben oly mélyenjáróan fejteget, tulajdonképpen ugyanannak a jelenségnek két különböző vetítési módja.

A legérdekesebb kérdés tehát, amelyre nehéz választ találni, az, milyen is tulajdonképpen Salazar egyénisége, jelleme és akciója, hogyan tudott éppen ezzel a sajátos egyéniségével átütő és állandó sikert elérni olyan jellemű és jellegű népnél, mint a portugál, amely ilyen hosszú időre rendet és nyugalmat, komoly munkát és fegyelmet már évszázadok óta nem bírt el és amely Szerencsés Mánuel király aranykora, tehát a XVI. század eleje óta, a mostanihoz hasonló jólétben nem élt. Antonio de Oliveira Salazarnak úgy fizikai, mint erkölcsi lényé sok tekintetben ellentéte népe fizikumának és jellemének — és talán éppen ez az ellentét, amelyet a legride-

gebben érvényesít, a titka sikerének, győzelmének és kormányzása állandóságának. Hiszen ma úgy látszik, csak egy veszély fenyegeti: a nagy szövetséges részéről, kivel szemben túlságosan önállóvá vált. A saját lábán járó, tekintélyre szert tett portugál barát nem kényelmes szomszéd Nagybritannia számára.

A portugál nép közel két évszázad óta szinte állandó forradalomban élt. Dinasztiákat váltott, kormányokat űzött el, véres lázadások egymást követték és közben az ország folyton nagyobb nyomorba süllyedt: a szövetséges Brit Birodalomnak szinte gyarmataként tengődött. Az államadósság szédületes arányokban növekedett és a költségvetési deficit is olyan állandó jelenség volt, amelyre már senki sem figyelt annak ellenére, hogy az adóteher, különösen a szegények vállán, elbírhatatlan súlyos volt — vagy talán éppen azért.

Ilyen krónikusan beteg és szinte gyógyíthatatlan állapotban találta népét és országát Salazar, amikor az 1926-ban alapított diktatúra két évvel később hozzá fordult és röviddel azután a hatalmat úgyszólván minden fenntartás nélkül a kezébe tette le. Mint már mondtam, ez az északról, a spanyol Galicia határáról származó férfiú népe számára sok tekintetben idegenszerű jelenség volt. Középtermetűnél magasabb, rendkívül jó megjelenésű ember, erősen latinos típusú, finoman cizellált fej, magas homlok, csaknem római arcéllel; mély tekintetű, fellobbanó intelligenciájú, szürke szemekkel. A legteljesebb erkölcsi tisztaság és hozzáférhetlenség jellemzi. Csupán egy célt, egy feladatot ismer: országának és népének szolgálni és ettől a szolgálattól még csak családi környezet sem vonja el, hiszen nőtlen maradt és tulajdonképpen, mélyen vallásos lelkiéletén kívül, magánélete nincs. Ezt a polgári aszkétát becsvágy sem vezeti, az sem tudja megrontani: amikor első pénzügyminisztersége idején, amely 1927-ben csak néhány napig tartott, megállapította, hogy nem teljesítik a feltételeket, amelyekhez a tárca vállalását kötötte, az illojális kormányfőt még csak arra sem érdemesítette, hogy vele lemondását közölje; minden további nélkül visszautazott Coimbrába és ismét elfoglalta egyetemi tanszékét. Mikor pedig másodszor vállalta az ország pénzügyeinek szánálását, közölte, ha még egyszer arra szánná magát, hogy elutazzék, soha többé nem fogják tudni visszahozni a hatalomhoz. Ezenkívül egy könnyű szónokláshoz szokott országban nagyon keveset beszél s amit mond, annak nehezen követhető, mély értelme van: megfogja a tömeg fantáziáját, de nem keresi a tetszését. Mint fenoménra nem lehet — én legalább nem tudok — más megoldást találni, mint hogy éppen ez az ellentét, amelyet jeleztem, amelyet ő tudatosan, élesen ki is emel, meglepő voltánál fogva az, ami első sorban hat, tehát a titok kulcsa. Salazar megközelíthetetlen, megragalmazhatatlan és, ha valamit helyesnek talál és elhatározott, akkor megingathatatlan.

HA AZ EGYÉNISÉGRŐL ATTÉRÜNK az államférfi koncepciójára és művére, már kevésbé spekulatív feladat megállapítani Salazar elgondolásának és rendszerének alaptételeit. Még a visei

katolikus szeminárium növendéke volt, amikor már előadásokat tartott és ilyen gondolatokat fejezett ki: »Az eszmék kormányozzák és vezetik a népeket.« »Lelket formálni: minő nagy teljesítmény, minő rendkívüli feladat, valamely jellemet, egyéniséget, tettet, szellemiséget és akaratot alakítani!« A húsz éves papnövendék, aki »világi szerzetes« lett a kormányfői polcon, így látta már maga előtt alkotását, a szellem diktatúráját, amellyel a »gondolat mai válságán« keresztül az »irányított gondolattal« újjáalakítja és kormányozza hazáját.

Amióta miniszterelnök lett, beszédeiben, írásaiban, tanítványai-val folytatott beszélgetéseiben körvonalazta kormányzati és szociális élvrendszerét, amelynek gyökerei a keresztény szocialista tételekre, a Rerum Novarum enciklikára vezethetők vissza. Elgondolásának kiindulópontjaként leszögezi, hogy Portugáliát az önös célra alakult politikai pártoknak és csoportoknak libertinizmusba torkoló liberalizmusa, az egyéni érdeknek a közérdek fölé való helyezése tette tönkre. Ezért megalkotja a párt nélküli államot és az államhivatalnoknak épp úgy, mint az állampolgárnak legfőbb kötelességévé teszi a közérdek szolgálatát. Az államnak s az állami apparátusnak viszont főfeladata olyan pénzügyi, gazdasági és szociálpolitika követése, amely a köz érdekének ellenőrzése alatt az állampolgároknak, elsősorban természetesen a nehezebb sorsral küzdőknek, legmesszebbmenő támogatását, jólétük és boldogulásuk biztosítását teszi lehetővé. Amikor Salazar 1928-ban pénzügyminiszter, majd 1932-ben miniszterelnök lett, a fennálló katonai diktatúra keretében már a politikai pártok befolyása nélkül hajthatta végre az ország pénzügyi talpraállításának munkáját, amely önmagában is csodával határos teljesítmény. A legegyszerűbb, egészséges pénzügyi elvek alkalmazásával egyik évről a másikra megszüntette az állandósult deficitet, felesleget tartalékol, amelyet azóta is évenként fenntart s amelyből többek között felépítette Portugália tökéletes úthálózatát. Egyben pedig nemcsak, hogy nem tette az adóterhet általában súlyosabbá, hanem mindent elkövetett annak arányosítására s lehetőleg igazságos elosztására.

Az első négy év munkája után, amidőn hatalma már megszilárdult, tekintélye, melyet a szintén igen szép jellemű, egyenes, katonás elnök, Carmona tábornok az államfő egész súlyával alátámaszt, jelentékenyen megerősödött, hozzáfogott az új Portugália kiépítéséhez, rendszere alkotmányjogi és törvényes kereteinek megfogalmazásához.

A Salazar-féle portugál alkotmány Montesquieu elveinek teljes megtagadásán épül fel; törvényhozó és végrehajtó hatalom s az igazságszolgáltatás szigorú elválasztása helyett, a végrehajtó hatalom döntő szupremáciáján alapszik. Ugyanakkor azonban, amikor a köz érdekében az állam központi szerveinek — élükön az elnöknek és fokozottabb mértékben a miniszterelnöknek — biztosítja az ellenmondást nem tűrő hatalmat, az általa megfogalmazott alkotmány, éppen úgy, mint az általa felépített rendszer, a *politikai* szabadság korlátozását más, *egyéni* szabadságok fenntartásával és biztosításával egyensúlyozza. Ezért joggal mondhatja a portugál

államférfi művének egyik kiváló magyarázója, Caetano lisszaboni alkotmányjogász: »Az új portugál rendszer nem fosztja meg az állampolgárokat egyetlen lényeges szabadságjoguktól sem; csupán bizonyos feltételeket biztosít azzal a céllal, hogy a társadalmi viszonylatokban a kölcsönös tisztelet, a törvényeknek való engedelmesség és a közérdek szolgálata érvényesüljön.«

A portugál alkotmányos élet működése négy tényezőn nyugszik: ezek az államfő, a kormány, a nemzetgyűlés és a korporációs kamara. Salazar, az elnök tekintélyének biztosítása mellett, az államfő és a kormány s annak élén a miniszterelnök hatalmát s egymáshoz való viszonyát érdekes és szellemes módon úgy fogalmazta meg, hogy a tulajdonképpeni végrehajtóhatalom, azaz a hatalom emeltyűinek kezelése kizárólag a kormány elnökének kezében van. Ez azt is mutatja, milyen mértékben a saját személyére szabta az alkotmányt ez a nagy ember, ami egyben gyengéje is az egész szervezetnek — mint minden személyes diktatúrának — mert ha az ő helyébe nem ül legalábbis hasonló képességű ember, akkor az egész rendszer és épület ki van téve annak a veszélynek, hogy hamarosan összeomlik.

A portugál alkotmánynak azonban kétségkívül legérdekesebb része a korporációs kamara és általában a korporációs rendszernek Salazar által a portugál tekintélyállamhoz alkalmazott intézménye.

Az alapelvek, amelyeken a portugál korporációs kísérlet felépült, a következők: a termelést az állam érdekeinek megfelelően szabályozzák; fegyelem és racionalizáció elengedhetetlenül szükségesek az állam fennmaradásához és virulásához; és virulásától való életviszonyai javulásának a gazdasági szervezet épülésével együtt kell járnia. Az egyéni kezdeményezés és vállalkozás a társadalmi és gazdasági fejlődés legjobb eszköze, azonban az állam kötelessége, hogy a nemzet gazdasági és társadalmi életét a tőke és munka, a termelés és fogyasztás közötti egyensúly megfelelő fenntartása érdekében összhangba hozza.

A portugál korporációs elgondolás tehát, a fasisztáéhoz hasonlóan, az osztályharc tagadásán épül fel. Sztrájkok és »lock-out«-ok tiltva vannak, hasonlóképpen minden olyan mozgalom vagy társadalmi doktrína, amely a munkaalkotmányban lefektetett elvekkel nem áll összhangban. Ebben az új államban az egyén kizárólag társadalmilag létezik, mint egy csoport része. Ez a csoport lehet természetes, mint pl. a család, vagy hivatásbeli, mint pl. a községi testület. Az új államban az embernek nincsenek absztrakt jogai, csupán az embereknek vannak konkrét jogai.

SALAZAR ELMÉLETI ELGONDOLÁSÁBAN, ideológiájában a család, a nevelőtestületek, az állami és területiális testületek játsszák a főszerepet. A gyermek és az ifjúság szellemének formálása központi helyet foglal el elgondolásában. A család, amely — mondja Salazar — »természeténél fogva az alkotmányos állam politikai szerves elemei között az első« lesz mindenekelőtt az az iskola, amelynek a gyermek jellemét kell megformálnia és már elejétől fogva beleoltja annak az új szellemnek az egészséges gondolatait, amely

hivatott Portugáliát újjáteremteni. Salazar ideológiája tényleg nincsen államimádattól átítatva: ellenkezőleg, elismeri, hogy nem az »állam a fő nevelési szerv,« hogy »a nevelési munka elsősorban a család hatáskörébe tartozik, az állam csak közreműködik ebben a munkában: csupán akkor lép helyébe, ha nincs család, vagy az a nevelési munkára képtelennek bizonyul.«

A család után a nagy nevelő a tulajdonképpeni iskola lesz, amely Salazar szerint »a lelkek szent kohója«. Az iskola az állam tanait tanítja. »Valóban neveléses lenne — írja Salazar — ha az állam nem merné az új nemzedékeket saját tanaival megismertetni és elismerné a nevelés vezetőinek, — akiket nem a családok választanak, de elfogadni kénytelenek — azt a jogát, hogy ellenkező elveket tanítsanak.«

Az iskolával párhuzamosan a gyerekeket koruk szerint besorozzák a *Mocidade Portuguesa* ifjúsági szervezetbe, ahol 7-től 10 évig *Lusitos*, 10—14-ig *Infantes*, 14-től 17-ig *Vanguardistas* és 17 évtől kezdve *Cadetes*-nek hívják őket.

Portugália diktátorának meggyőződése szerint »a szellem mélyebben formálja és alakítja az embereket, mint az anyagi erő. Abból a célból tehát, hogy a »békés forradalmat« végre lehessen hajtani, amely elsősorban a nép gondolkodását van hivatva újjáalakítani, az államnak a polgár szellemi és erkölcsi nevelését kell kézbevennie. »Egyébként e tekintetben nem követelünk sokat — írja Salazar néhai Teleki Pál gróf gondoskodása folytán magyarul is megjelent művében* —: a haza és a hazafiság fogalma és értelme, a család, mint a legtermészetesebb szociális sejt, tekintély és hierarchia, az élet szellemi értéke s az emberi személy iránti köteles tisztelet, munkakötelezettség, az erény felsőbbisége, a vallásos érzület szent jellege, — ez az, amit lényegesnek tartunk az Új Állam polgárainak értelmi és erkölcsi nevelésében.«

A napi sajtót a portugál kormányfő a polgár szellemének formálására szolgáló leghatalmasabb eszköznek, »a nép szellemi táplálékának« tekinti és ezért azt tartja, hogy ellenőrzésre szorul. Az állam ezen a ponton is a »gondolat irányítását« fogja gyakorolni, éppen úgy, mint a propaganda terén, amely szintén a népnevelést szolgálja és amelynek két feladata van: »hírszolgálat és politikai nevelés«. Salazar szerint a teljes sajtószabadság, ha a sajtó nem tartoznék szintén az »irányított gondolat« köréhez, valóságos katasztrófákhoz vezetne: »A külpolitika terén például a sajtónak szinte fel nem fogható szabadsága, a nemzetközi problémáknak hihetetlenül szabados kezelése, más nemzetek és kormányok felelőtlen bírálata, valamely ország saját kormányzatának lemondó asszisztenciája mellett valóságos szakadékokat tárhat fel a tények elferdítése és hamis magyarázatok közlése által.«

Amikor pedig Portugália kormányelnöke a jövőbe néz és nevelési s szellemformálási elveiből levonja a következtetéseket, ha a saját nemzedékét szembeállítja az utána következővel, ahhoz a

* Békés forradalom. Ford. Lovass Gyula, Gróf Teleki Pál előszavával. Budapest, Athenaeum, 1940.

benső meggyőződéshez jut el, hogy ha ennek nevelését »gondosan vezetik«, akkor a következő nemzedék »bizonyos tényeket magától értetődőknek fog tekinteni«, amelyeket elődei csak nehezen fogadtak el. Sőt tovább megy: »nemcsak ésszerűnek fog tartani bizonyos fegyelmézést, amelyet az ország érdeke megkövetel, hanem örömmel fogja azt elfogadni.«

Intézményesen tehát a végrehajtóhatalom mindenhatósága és a korporációs kamara, mint társadalmi tanácsadószerv az alapjai Salazar szellemi diktatúrájának; a jövőre vetítve pedig a közvéleménynek és a felnövekedő ifjúságnak, a következő nemzedéknek a nevelése. Azonkívül azonban, hogy a korporációs kamara éppen mint tanácsadószerv többször hasznosan működött, sem a helyszínén nem volt és ma sincs módomban megállapítani, hogy tisztán formális létükön túlmenően a korporációk máris mennyiben felelnek meg a hozzájuk fűzött várakozásoknak. Mindezekre a szervekre, mind a nevelés sikerére vonatkozólag a megfigyelőnek és annak, aki a rendelkezésre álló irodalmat áttanulmányozta, a benyomása az, ami minden más hasonló organizációnál és a jövőt szolgáló szellemi építésnél, nevelésnél szokott lenni: a szervezet és a szellem él, erősödik és működik mindaddig, amíg próbatevéssre nem kerül a sor, vagy pedig, amíg animátora, a karmester, vagy a központi agy szerepét vívó államférfi él s tekintélye működésben tartja az általa létrehozott szerveket. Hogy tovább élni és működni tudnak-e, az attól függ, mennyire tudnak gyökeret verni, mennyire tudták magukat nélkülözhetetlenné tenni, mennyire mentek át a köztudatba. (Ilyen sikerre ma az egyetlen példa Mustafa Kemál Törökországa.) Az kétségtelen, hogy osztályharc Portugáliában nincs, a termelés ritmusát a tőkecsoportok kíméletlen versengése ma már nem tudja befolyásolni vagy megállítani, mert ott van a nagy ember tekintélye és mögötte a feltétlenül engedelmeskedő államhatalom, amelyet a köztudat támogat. Azt például, hogy a *Casas de Povo*-ban — a népházakban — van-e önálló életerő, hogy a nép vajjon tényleg magáénak tekinti-e ezeket az intézményeket, hajlandó-e általuk vezetettve megszabadulni analfabetizmusától, betegségeitől, elfogadja-e őket élete természetes járulékaiként, mint ahogyan az állami hatóságok a lakosság minden rétege számára ilyen járulékok, az attól függ, hogy a nagy vezető elmúlása után az évtizedes nevelés eredménye milyen következetes szellemi és erkölcsi állásfoglalást fog kiváltani abból a bizonyos következő nemzedékből, az intézmények pedig éppoly nyugodt természetességgel fognak-e tovább működni — évekig és évtizedekig — mint ahogyan a bíróságok és az állami közigazgatás mindenütt zökkenő nélkül tovább dolgozik az államfő, vagy valamilyen nagy államférfi halála után.

ITT ISMÉT VISSZAÉRKEZÜNK a személyiségek megfoghatatlan tüneményéhez és korunkhoz, amelyben az emberek milliói nagy egyéniségek bűvölt rabszolgáivá lettek, boldogulásuk és jólétük pedig függővé vált attól, milyen mértékben hisznek a személyisé-

gek csodájában és fordulnak feléje vak bizalommal, viszont a nagy személyiség milyen mértékben és mennyi ideig képes ezt a tekintélyt fenntartani, a feléje forduló bizalmat állandóan kiérdemelni.

Hogy környezetéből, az általa és az ő példájának hatása alatt felnövekvő nemzedékből, a ma az ő büvkörében élők közül fog-e akadni utód, kialakult-e olyan vezetőréteg, amely az új államszervezetet együtt tartani és a gondolat diktatúráját az élet szikrájával megtölteni képes, olyan kérdés, amelyre valószínűleg maga Salazar sem tudna felelni. Ez már nemcsak a nevelés alaposágától, a nagy példa hatóerejétől és magában az alkotásban rejlő konzerváló energiáktól függ, hanem a nagy vezető elmulásakor adott körülményektől és egy sorozat más impoderabilitástól, tehát olyan tényezőktől, amelyeknek kihatásáról a kortárs nem alkothat véleményt.

A mult század végének egyik legnagyobb francia historikusa, Albert Sorel, a nyolcvanas években megjelent egyik esszéjében, amely a diplomáciát és a haladást tárgyalta, érdekes gondolkodási folyamat és csaknem félelmetes meglátás alapján a következőképpen jellemezte a modern technikai fejlődés által támogatott nagy egyéniség mindinkább uralkodó szerepét (itt nem szabad elfelejteni, hogy az 1880-as években még meglehetősen képzelet kellett hozzá, hogy az akkori technikai fejlődést már ilyen erejűnek és ilyen következményekkel terhesnek ítélhesse valaki): »Tisztában kell lennünk azzal — mondja Sorel —, hogy abban a korban, amelyben élünk, a középszerűek és a gyengék számára nincs boldogulás. Ha valamennyien ilyenek volnának, akkor esetleg egymást bénítanák meg, azonban mindenkor akadt s mindig akadni fog valahol egy ember, aki kortársait szellemileg túlszárnyalja s aki ellenfelei gyengeségéből megnöveli a saját erejét. Az ilyen férfiú idejekorán megtanulja az új fegyverek használatát s jelleme nehézségeken és erőfeszítéseken keresztül szűrődve edződik meg. Akarata annál inkább hajthatatlanná válik, mert rengeteg akadályt kellett leküzdenie önmagában és legyőzni az őt környező világban. Őt nem fogja a vihar megzavarni, sőt saját javára fordítja majd a többiek viharokozta ijedtségét. „Aki messze előrelát, semmit sem cselekszik elhamarkodottan“, — mondotta Richelieu. Az események gyorsan fogják egymást követni: az, aki azokat előre látta, úr marad felettük. Ami veszélyt jelent a gyengék, az önteltek és a határozatlanok számára, az ilyen módon növeli az erősek, az akarnitudók hatalmát.«

Salazar kétségtelenül a mai kor embere, noha nem bír azzal a diabolikus erővel, mint az az elképzelt, nagy egyéniség, akit Sorel elgondolása és látomása élénk fest. Valószínűleg azért nem bír ezzel az erővel, mert az eszköz, amely rendelkezésére áll, egy hét milliós, kicsiny nép nem képes neki ezt a hatalmat és a hatalomnak ezt az öntudatát adni. Van ellenben a portugál diktátornak egy rendkívül nagy tulajdonsága, amely neki külön helyet biztosít, s ez az, hogy alkalmazkodni tud az adott erőviszonyokhoz és mértéktartó. Nála tett látogatásom alkalmával hangsúlyoztam is előtte, hogy ezt a nagy tulajdonságát csodáljuk legjobban: hogy ismeri a mértéket, amelyet alkalmaznia lehet... »*que vous avez de la mesure.*«

Salazar új életre galvanizált egy dekadens, talán már elmúlásra ítélt fajtát és jólétet tudott varázsolni egy kis nép pusztuló gazdaságába. Nagy történelmi és példaadó érdeme az, hogy a nemzeti öntudatot, a nemzeti érzést, a nemzet céljainak szolgálatát tudatosan és következetesen fejleszti népében, mert a hite az, hogy egy kis nép, egy kis állam a mai nagy viharok, a mai földrengés közepette csak úgy tud fennállani és boldogulni, ha érintetlenül át tudja menteni a jövőbe nemzeti öntudatát és azt a hitét, hogy hivatása van és ezt büszkén vállalnia kell, még elkerülhetetlen fegyveres harc és a nemzet legjobbjainak halála árán is.

OTTLIK GYÖRGY